

FLOS DANIE

PERSONER OG STANDPUNKTER I DANSK POLITIK UNDER KONG NIELS

Af Helge Paludan

Kong Niels (1104–34) regnes traditionelt for en af middelalderens svageste danske herskere. Afdelingsleder, cand. mag. Helge Paludan finder, at denne anskuelse ikke bekræftes af det samtidige kilde-materiale. Kongemagten udvidede i Niels' tid sin kompetence i nært samarbejde med den danske og den internationale kirke. Borgerkrigen 1131–34 må ses som et udslag af reaktionære kræfters modstand mod det nye kongedømme.

Om hovedlinierne i det danske samfunds udvikling i det 12. århundrede hersker der i dag i forskningen en udstrakt enighed. To samfundsinstitutioner, kirken og kongemagten, førte sig frem; begge udvidede deres administrative apparat; deres greb om menneskenes tilværelse var ved år 1200 anderledes fast end omkring år 1100.

I den sidst udkomne Danmarkshistorie anvender Hal Koch skarpt optrukne linier: »I løbet af kort tid udviklede det noget gammeldags og primitive danske samfund sig til en »moderne« europæisk middelalderstat«. . . »Selve samfundets grundvold og opbygning forandredes«, hedder det videre, og han fortsætter, »man skal helt op til 1800-tallet for at finde noget tilsvarende«¹. Der var tale om et »tidehverv«. »Snart var det kongemagten, der tog ledelsen, snart var kirkens mænd i spidsen. I en vis forstand var de to magter lige nye i samfundet, og de havde begge vanskeligt ved at finde deres plads i forhold til det gamle«².

Aksel E. Christensen omtaler i sin nys publicerede oversigt »Mellem vikingetid og Valdemarstid«, hvorledes vikingetidens rene hærkonge efter vesterlandsk forbillede får samfundsmæssige funktioner. Udviklingen kulminerede i 1170 med indstiftelsen af Valdemarernes stærke, gud-umiddelbare kongedømme³.

Erik Lönnroth har beskrevet, hvorledes det mellem Knud den Helliges og Valdemar Sejrs tid lykkedes at etablere et militært magtapparat, der finansieredes ved indførelsen af stående skatter. Reformerne gennemførtes ved en alliance mellem monarkiet og kirken, mens det gamle bondesamfund såvel politisk som økonomisk blev den betalende part⁴. Forfat-

1. Danmarks Historie bd. 3. Kongemagt og kirke 1060–1241, p. 11. (Herefter forkortet: Politiken bd. 3).

2. Ibidem p. 19.

3. Historisk Tidsskrift 12. R II (1966) p. 44.

4. The Cambridge Economic History of Europe. Vol. III (1963) p. 370 f.

ningsretsligt synes der ikke at herske tvivl om, at de førende forskere forestiller sig en kontinuerlig udvikling op igennem det 12. århundrede, således som allerede Poul Johannes Jørgensen i 1939 gjorde det i sin »Dansk Retshistorie«⁵.

Går man til udviklingens detaljer, spørger man om enkeltpersoners rolle, eller ønsker man at bestemme situationen på et givet tidspunkt, kan forskningen derimod kun give mindre klare svar, hvilket er en naturlig konsekvens af den fattigdom på kilder, der kendetegner perioden. Dette gælder ikke mindst for den del af århundredet, som her skal behandles, kong Niels' regeringstid 1104–34. Det synes at falde historikerne svært at forlige deres billede af denne konge med opfattelsen i øvrigt af samfunds- og forfatningsudviklingen i hans regeringstid, der udfylder næsten hele den første trediedel af dette efter alles mening så betydningsfulde århundrede. Niels er, som det nylig er sagt, »Ærkecivilisten blandt Danmarks Middelalderkonger«⁶. Dette er blevet hans politiske fysiognomi, som man med Roskildekrøniken og Saxo som overensstemmende kilder synes at måtte tegne ganske unuanceret⁷.

Aksel E. Christensen, der konstaterer, at et politisk og kulturelt vendepunkt i sidste halvdel af det 11. århundrede er »det sikre«, finder vanskeligheder knyttet til opfattelsen af de første to trediedele af det 12. århundrede i forhold til den såkaldte storhedstid under Valdemarerne. »Det er alene på det politiske plan, at tvivlen kan sætte ind. Men i hvert fald den danske kirke havde velorienterede og dygtige ledere«. Det er kongepolitikken, der er problematisk; det nye kongedømmes tilpasningsvanskeligheder, splittelsen i kongeslægten og svagheden over for Tyskland. (Det sidste især i århundredets anden trediedel). Christensen maner dog til forsigtighed med at fremhæve Valdemarstiden på den foregående periodes bekostning⁸.

Hal Koch synes i forbindelse med alle sine mange behandlinger af perioden at have stået i et dilemma mellem vurderingen af kong Niels som person og af hans regering. Da han i 1936 udgav »Danmarks kirke i den begyndende højmiddelalder« var det nødvendige udgangspunkt Erik Arups nye og revolutionerende opfattelse, som 1926 fremkom i 1. bind af »Danmarks Historie«. For Arup, der mente, at kirken som øvrigheds-magt var af langt ældre dato end monarkiet, var kong Niels' 30-årige

5. Poul Johannes Jørgensen: Dansk retshistorie, specielt p. 271 f.

6. Tage E. Christiansen: Isti Tres Fratres. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen, (1966) p. 78.

7. Vedrørende kildesteder: se nedenfor noter 15 og 62.

8. Aksel E. Christensen a. a. p. 52 f.

regering den tid, »da det endelig lykkedes at få kongemagten til at falde til leje i det danske folkesamfund som verdslig øvrighedsmagt med det magtområde, folket nu var villigt til at indrømme den«⁹. Niels' store fortjeneste er hans mådehold; »sin ret nøjedes han med at hævde, så vidt det var foreneligt med folkets samstemning«¹⁰. Arups dokumentation er Saxos foragede oplysning, at Niels indskrænkede hirden til 6–7 skjolde. Dette udsagn skulle da skyldes, at Saxo ikke har forstået det nye i Niels' politik, nemlig at hirdmændene i stedet for livvagter gøres til lokale ombudsmænd¹¹. Men trods alt var Niels ikke landets førende skikkelse; thi »medens således konger skiftede, ledede [ærkebiskop] Asser Svendsen med fast hånd den politiske udvikling i landet«¹². Niels var for Arup ikke den hårde kongepolitikens mand. Det ses klart i vurderingen af hans efterfølger, Erik 2. (Emune) introducerede et voldskongedømme. »Hurtigt skulle det vise sig, i hvilken grad den danske kongemagt nu var blevet en anden«. Det nye styre havde to »programpunkter«: Voldsom retshåndhævelse uden hensyn til rigets retsforfatning og krigstogter med ledingsflåden¹³.

Hal Koch var tydeligvis fascineret af dette billede, men fandt, at Arup på utilladelig måde skubbede sin gængse hovedkilde, Roskildekrøniken, til side¹⁴. Denne samtidige kilde, hvis anonyme forfatter i øvrigt er yderst venlig stemt mod Niels og hans søn, karakteriserer kongen som »en godmodig og enfoldig mand, men ingenlunde skikket til at herske«¹⁵. Koch undlod behændigt at bedømme Niels' verdslige regering, men fastholdt over for de to kritikere, Roskilde-manden og Saxo, at Niels var kirken en god mand, der på en række punkter har begunstiget og støttet den nye tingenes udvikling¹⁶. I sit næste arbejde, »Schultz' Danmarkshistorie« bd. I (1941) måtte Hal Koch også behandle udviklingens verdslige side og skrev da, »at alt tyder på, at der i hvert fald har været adskilligt mere at sige om hans styre« end, hvad vi finder hos Saxo og Roskilde-manden. »Måske styret udadtil var lidet blændende, men indadtil foregik der dog en stille vækst«. »Kongens magt er ved at falde til leje i samfundet«¹⁷.

9. Erik Arup: Danmarks historie bd. I (1926), p. 187.

10. Ibidem p. 188.

11. Ibidem p. 189.

12. Ibidem p. 190.

13. Ibidem p. 208.

14. Hal Koch: Danmarks kirke i den begyndende højmiddelalder (1936), p. 70.

15. Her efter: Den ældste Danmarkskrønike (Roskildekrøniken) oversat af Jørgen Olrik (1898), p. 27.

Vedrørende originaludtrykket: jvf. noter 62, 63.

16. Hal Koch a. a. p. 75.

17. Schultz' Danmarkshistorie I (1941), p. 586 f.

1950 udkom 1. bind af »Den danske Kirkes Historie« ligeledes forfattet af Hal Koch; opfattelsen synes her at ligge Arups nærmere. Indtil mordet på Knud Lavard i 1131 foregik der »en lykkelig og hurtig udvikling både på det politiske, økonomiske og religiøse område. Men for dette har vore fortællende kilder liden eller slet ingen sans«¹⁸.

I »Politikens Danmarkshistorie« endelig kommer dilemmaet lige så evident til udtryk som i 1941. Da Niels tiltrådte, var der »politisk ingen tvivl om, hvor den nye konge hørte hjemme«. Han havde stået Oluf Hunger nær; han tilhørte ikke »kongepartiet« og kom i slutningen af sin regeringstid i skarp modsætning til Knud Lavard, der tilhørte dette parti. Men det er »ikke altid så ringe at have en »jævn og enfoldig«, ikke for fantasifuld mand til at styre«. »Niels' første femogtyve regeringsår var en fredens tid, hvor man ligesom fik tid til at fordøje alle de nye impulser, som sydfra havde brudt sig vej ind over landet«¹⁹.

Vanskeligheden synes at være latent. Problemet, kongemagtens styrkelse under den svage konge, består; tilflugten til metaforer som »den stille vækst« kan næppe kaldes en løsning, højst en beskrivelse af problematikken. Baggrunden for historikernes tvivlrådighed er utvivlsomt kildernes, som det synes tvetydige vidnesbyrd. Roskildekrøniken, hvis vurderinger man i moderne forskning har haft stor respekt for, nedvurderer Niels, som den i øvrigt sympatiserer med. Følgelig *må* han have været en svag konge. De få bevarede kongebreve fra Niels lader os for første gang se en række rigsebedsmænd omkring kongen; derfor fandt Hal Koch også at måtte tale om en udvikling af det kongelige administrative apparat. En slags tilløb til en løsning på problemet kan (hos både Arup og Koch) skimtes i det forhold, at Knud Lavard opfattes som rigets stærke mand, der stod ved den svage konges side. I hvert fald opfattes Knud som det modernes mand, som europæeren, der stod for den hårde kongepolitik, for en avanceret »regalepolitik«. En sådan opfattelse er særlig klart formuleret af John Danstrup²⁰.

Bag hele Kochs opfattelse af Niels (i hvert fald bag synspunktet om et »kongeparti« og et tøvende, konservativt modparti) synes, selv om det ikke explicit siges, at ligge forestillinger om den politiske opdeling i begyndelsen af det 12. århundrede i det hele taget, således som de er udformet af Lauritz Weibull. Uden sammenligning vigtigst er her den forlængst klassiske afhandling »Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo«

18. Den danske kirkes historie I (1950), p. 124 f.

19. Politiken bd. 3, p. 108 f.

20. John Danstrup: Træk af den politiske kamp 1131–82. Festschrift til Erik Arup (1946), p. 67 f.

fra 1928²¹. Det påvistes her, hvorledes der er et nøje sammenfald i vurderingen af kongelige personer i Lundekirkens »Liber Daticus« fra 1145 og hos Roskilde-manden, der antagelig skrev 1139. Den stik modsatte vurdering møder man hos Saxo og i det ældre nekrologium, »Memoriale Fratrum«, der førtes indtil 1145 og har dannet forlæg for Liber Daticus. Svend Estridsens efterkommere falder klart i to grupper; de personer, der er hvide for den ene part, er sorte for den anden og vice versa. Harald Hen, Oluf Hunger, Niels og Magnus Nielsen er skurkene hos Saxo og lidet mindeværdige for Memoriale Fratrum. For Roskilde-manden og Liber Daticus er disse de store og mindeværdige, mens skurkene, de for middelalderopfattelsen uretfærdige, er Knud den Hellige, Erik Ejegod, Knud Lavard og Erik Emune.

Lauritz Weibulls konklusion af denne geniale afhandling var, at partidelingen og partistandpunkterne i det 12. århundredes danske politik hermed var kommet for dagen. Drivkraften bag Roskildekrøniken og »Liber Daticus« måtte være ærkebiskop Eskil (ærkebisp 1137–77); bag memorialet stod hans forgænger Asser, bag Saxo efterfølgeren Absalon. Disse mænd dominerede datidens politik. Dens genstand var ikke personer eller slægter

men »olika, stora och ledande ideer i stat och kyrka. På ena sidan ärkebiskop Eskil, på den andra, frånsett kungarna, en lång räkka: ärkebiskop Asker, även han av Svend Trundsens släkt, Riko av Roskilde, Elias av Ribe, Absalon. Denna kamps skiften kan här inte följas. Men kampen för kyrkans frihet blir under dem såsom aldrig förr en kamp mellan »sacerdotium och regnum«, kyrka och stat i deras ställning till varandra. I denna kamp stod Eskil som muren kring Israels hus, tänkande universalt, med kyrkans ide som den enda förande, helt på augustinsk-gregoriansk grund. Under de andra sviktade denna grund. De hade ett annat och trängre fädernesland: Danmark. Det var män, som gick på ackord med kungemakten. I historien hyllade de sig till den linje, som förde direkt bakåt från Valdemar I, dessa orättfärdiga härskare, som Erik Emune, Erik Ejegod, Knut den helige var för Eskil. I livet var de med om at fångsla och fördriva ärkebiskopen; de belägrade hans fasta hus och lätt kungen plundra S:t Laurentii gods; de följde Valdemar 1162 på hans färd till S:t Jean de Losne, förödmjukade sig och sitt land inför Frederik Barbarossa och trotsade S:t Petri primat i striderna kring Alexander III.«²² De ydre hændelser er ikke det væsentlige. »Danmarks historia i det 12. århundradet är knuten till två män: Eskil och Absalon. De är bärarna av de ledande, inbördas kämpande ideer, som behärskar århundradet.«²³.

Enhver beskæftigelse med det 12. århundredes danske politik må tage

21. Scandia, bd. I (1928), p. 84 ff.

22. Ibidem p. 106 f.

23. Ibidem p. 112.

sit udgangspunkt i Lauritz Weibulls påvisning af kongeslægtens fordeling på de to partier. Hvad disse partier stod for, synes imidlertid en smule problematisk. På den kirkelige side var delingen klar nok. Eskil var universalkirkelig gregorianer, Absalon nationalkirkelig, ledet af »personlig hængivenhet för härskaren och rädsla för hans makt.«²⁴ På den kongelige side er det lige så klart, at den hårde linjes mål var udvidelse af kongens kompetence i samfundet samt sikring af arvefølgen gennem helgenkåring af en af den regerende konges afdøde, nære slægtninge.

Men hvad med kongerne på den anden linje? Lauritz Weibull ses intet sted explicit at have forklaret disse kongers politik; men efter hele fremstillingen må de have fulgt en tilbageholdende linje, specielt have afholdt sig fra helgenplanerne. En sådan tolkning af Weibulls afhandling må ligge bag Kochs forestilling om den »stille vækst« under Niels.

Det skulle imidlertid i dag være muligt noget nærmere at belyse den regeringspolitik, der faktisk førtes under kong Niels. (De andre konger af den »svage linje«, Harald Hen og Oluf Hunger, skal ikke tages op i nærværende sammenhæng). I dag foreligger »Diplomatarium Danicum« for den pågældende periode, udgivet af Lauritz Weibull selv under medvirken af Niels Skyum-Nielsen. En granskning af diplomerne fra kong Niels' tid synes i forbindelse med et par nye afhandlinger af tyske forskere at gøre det rimeligt at se tidens personer og deres standpunkter i et delvis ændret perspektiv.

Diplomerne må i dag danne det selvfølgelig udgangspunkt for enhver behandling af perioden. Thi, som Lauritz Weibull selv fastslog i sit forsvar for de enorme anstrengelser, han og hans medarbejdere lagde i arbejdet med *Diplomatarium Danicum*: »Dessa diplomater och brev är själva ryggraden i Danmarks historia under århundraden«²⁵. Og vel beskæftiger vi os her med en kildefattig periode; men det er dog lykkedes diplomatarikerne at opregne 31 numre fra kong Niels' tid. Blandt disse er tre breve udstedt af kongen og ét, der omtaler, at kongen har korresponderet med pavestolen.

Disse breve viser en række træk af Niels' virksomhed som regent: Niels omgav sig med mænd, der var indehavere af et bestemt, navngivet embede. Sådanne er ikke tidligere kendt og kan efter vore forestillinger om 1000-tallets kongemagt ikke have været af overvældende gammel dato. I det eneste brev fra Niels, som er bevaret in extenso, et gavebrev til munkene i Odense udstedt mellem 1104 og 1117, opregnes 4 vidner på

24. *Ibidem* p. 107.

25. *Scandia* bd. 29 (1963), p. 391.

donationen: »Wbbo comes gener meus«, »Ago camerarius« og »Johannes Wido et Wolff stabularii«²⁶.

Personnavnene er i denne sammenhæng ligegyldige; det afgørende er titlerne. Det er umuligt at afgøre nøjagtigt, hvilke funktioner en greve, en kammermester og en staller på denne tid har dækket over²⁷. Givet er det imidlertid, at kongen ved en embedshandling benyttede sig af tre forskellige slags administrative tjenestemænd, og disses forekomst turde i sig selv vidne om eksistensen af et ikke helt ringe administrativt apparat.

De to andre kendte kongebreve fra Niels er kun bevaret i regest og er ikke daterbare; også de giver donationer til Sct. Knuds kirke i Odense og munkene dersteds²⁸. Dette forhold behæfter naturligvis det spinkle materiale med en overvældende ensidighed. Ikke desto mindre kan der netop på grund af denne omstændighed gøres interessante iagttagelser over kongens forhold til kirken. Det er for det første hævet over al tvivl, at kongen *har* givet mindst tre store gaver til munkene i Odense; det viser brevene som levninger. Det førstnævnte brev er et privilegium og fritager med visse undtagelser kirken og munkene for al kongelig ret af alle deres jordbesiddelser. Endvidere gav kong Niels for sin afdøde søn Inges sjæl munkene nogle ham tilhørende fiskerettigheder, og i det sidste brev en gave på 40 mark årligt i kontanter, hvilket må have været en overordentlig stor donation.

Niels må vedholdende have støttet den kirke og det munkesamfund, som efter Knud den Helliges kanonisation under Erik Ejegod arbejdede på at opbygge broderens helgenry. Det er da en urimelig tanke, at Niels skulle have tilhørt et tilbageholdende parti, der ville afstå fra »et politisk, partipræget forsøg på at spænde kirken for kongedømmets sag«²⁹.

Kan hænde Niels ikke syntes om Knud, da han levede; men bedre helgenemne var ikke ved hånden, og fordelene ved på denne måde at skaffe dynastiet en guddommelig sanktion var indlysende. Interessen i en sådan har ej heller manglet; thi i hvert fald i to af de omtalte breve har Niels som den første danske konge i et os bekendt brev benyttet formlen »*Dei gratia rex Danorum*«. Sidstnævnte udtryk kan bedre end noget andet sammenfatte den arbejdshypotese, som med udgangspunkt i Niels' breve kan opstilles: Kongemagten var ekspanderende og søgte til egen fordel samarbejde med kirken.

Styrker kilder af anden art dette indtryk? De vigtigste synes at gøre det.

26. D. D. I. R. 2, 32.

27. Jvf. Birgitta Odén i »Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder« bd. VIII, sp. 194 ff og Herluf Nielsen *ibidem*, samt bd. V, sp. 461.

28. D. D. I. R. 2, 34, 35.

29. Hal Koch: Danmarks kirke i den begyndende højmiddelalder, p. 67.

En gang inden 1117 tilstillede Ailnoth kong Niels sit skrift om Knud den Hellige, forsynet med en svulstig dedikation til modtageren. Hal Koch har i detaljer gransket opfattelsen af magten i denne. Synspunktet er fremhævelse ikke af kirkens magt, men af kongens som hidrørende umiddelbart fra Gud. Oprøret mod Knud den Hellige er Ailnoth en vederstyggelighed; thi kongen er Kristi stedfortræder på jorden³⁰. Superlativerne om såvel Knud som Niels må naturligvis tages cum grano salis; men forfatteren forudsætter til den grad Niels' begejstring for den afdøde, at afsendelsen af skriftet må kaldes et alvorligt faux pas, hvis Niels tilhørte et Knud fjendtligt parti³¹. Ailnoths tankegang er i bund og grund forskellig fra Eskils gregorianske anskuelser om, at den verdslige magt er underordnet den kirkelige.

Videre kan anføres, at Roskildekrøniken viser os en kong Niels, der støttede og dirigerede kirken: I hans 20. regeringsår rejste bønderne på Sjælland under ledelse af Peder Bodilsen det krav, at præsterne skulle leve i cølibat og endog forskyde deres hustruer. »Dette krav kunne præsterne ikke stå imod, eftersom bisp Arnold allerede tyngedes af sin høje alder og var syg«. Til alt held for præsterne, der udsattes for både lemlæstelse og drab, døde Arnold året efter. »I hans sted satte kong Niels sin søn Magnus' kapellan Peder . . . Han antog sig snart præsternes sag mod bønderne, og ikke blot befriede han dem fra denne nød, men fik endog sat igennem, at ingen lægmand kunne rette klage mod en præst på de almindelige ting, men kun for den hellige synode, hvilket ikke tidligere var tilladt«³².

Trods alle kirkeretslige regler om kanonisk valg har altså kongen indsat bisp; den indsatte tilhørte den nærmeste kreds omkring kongen og har straks ved sin tiltrædelse evnet at bilægge den åbenbart meget omfattende strid, forgængerens var kørt fast i. Det må ved udnævnelsen have været soleklart, at den nye bisp kom på denne opgave; og man må forestille sig, at den kongelige kapellan er blevet valgt med henblik herpå. Kildestedet er tillige interessant ved at fortælle, at den gejstlige jurisdiktion i Roskilde stift gennemførtes af en mand, der stod Niels og Magnus nær.

I en anden, noget dunkel kilde fremtræder kong Niels som den, der gennem sine råder fritog kirken for byrder, men også, hvis han ville kunne pålægge den sådanne. En gravsten i Roskilde domkirke meddeler:

30. Ibidem p. 61, 73.

31. D. D. I. R. 2, 31.

32. Den ældste Danmarkskrøniker (Roskildekrøniken), oversat af Jørgen Olrik (1898), p. 28. Originalen: Chronicon Roskildense XIII. Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi. Vol. I, p. 14 ff.

»Anno 1128 . . . obiit Helgi, consiliarius Nicolai regis, qui multiplices elemosinas huic ecclesie contulit et iugum regii iuris, quod a quibusdam regum consiliariis ecclesie huius canonicis impositum fuerat, excussit«³³. Om end man ikke kan vide, hvilken kongelig ret, der er tale om, vidner indskriften klart om kongelig autoritet over for kirken. Til billedets afrunding skal endelig anføres, at et desværre dårligt overleveret nekrologium fra Viborg domkirke har regnet Niels blandt denne kirkes velgørere³⁴.

Sammenfattende kan konstateres, at her er fremført en række eksempler på, hvorledes den danske kirkeorganisation var under opbygning: Kirkens godsbesiddelser etableredes og udvidedes. Kongen bidrog hertil gennem store donationer. Kirkegodsets privilegering tog sin begyndelse; kongen bidrog sit hertil; thi han alene kunne fritage fra ydelserne til kongen.

Kirken fik egen jurisdiktion; kongen må have godkendt det; ordningen gennemførtes på Sjælland af en ham nærstående bisp. Cølibatsproblemet blev aktuelt i den danske kirke. Kongens indflydelse fik afgørende betydning for, at sagen ikke foreløbig blev gennemført. Kirkens modydelse for den kongelige protektion var anerkendelse af kongedømmets guddommelige autoritet, specielt gennem kirkens dyrkelse af kongeslægtens kanoniserede medlem.

Kirken synes i Niels' tid at have opnået endnu et stort gode: I 1135 kunne Roskildebispens Eskil bortskænke en del af bispetienden i Tybjerg herred³⁵. Det er da særdeles sandsynligt, at tienden er indført engang i Niels' tid; men det må indrømmes, at kongens forhold til denne reform er ganske ubekendt. Kilderne tier derom.

Den danske kirke var kun en lille del af et meget stort hele. Hvordan forholdt Niels sig til kirkens internationale ledelse? Det må i denne sammenhæng huskes, at den pavelige anerkendelse af ærkesædet i Lund o. 1103 utvivlsomt var kommet i stand som følge af kongens, Erik Ejegods, bestræbelser. Paven disponerede på baggrund af solide politiske realiteter: det nordiske ærkesæde var et barn af investiturstriden. I striden mellem kejser og pave var Hamburgerne tilbøjelige til at følge kejseren og hans modpaver. Det var klart i kuriens interesse at have en stærk dansk konge og en selvstændig kirkeprovins i ryggen på modstanderen. Dette grundforhold bestod i de to første årtier af Niels' regeringstid. Den 23. april 1117

33. J. B. Løffler: Danske gravstene fra middelalderen (1889) p. 7.

34. Diplomatarium Viborgense (ed. A. Heise, 1879), p. 365.

35. D. D. I. R. 2, 64.

skrev pave Paschalis 2. til kongen og meddelte ham, at det var umuligt i Danmarks tilfælde at dispensere fra cølibatskravet. Pavebrevet synes at forudsætte en kongelig ansøgning.

Man har (især Hal Koch) i forbindelse med dette brev sædvanligvis hæftet sig ved, at vi her for første gang på dansk grund træffer den gregorianske fordring, at den verdslige magt er underordnet den gejstlige. »Da styres nemlig verden vel, når den kongelige magt ledsager den præstelige myndighed; præsterne er nemlig øjnene i Kristi kirke«. Kongen formaner til over for bisperne »ærbødigt at vise lydighed og at yde virkningsfuld hjælp«³⁶. Det turde dog være et spørgsmål, om det ikke er nok så afgørende, at det var til kongen, paven henvendte sig i et rent kirkeligt anliggende. Som kirkens reelle hersker synes kongen at indsende andragendet og modtage svar. Og vel udtrykte paven sig om kongens principielle rolle, som just citeret; men citatet giver løsrevet fra konteksten et for unuanceret billede. I sin helhed lyder sætningen: »Tue igitur potestati confratres nostros Lundensem metropolitanum et alios regni Danorum episcopos commendamus, ut eis et obedientiam reverenter exhibeas, et auditorium efficaciter sumministres . . .«. Bisperne anbefales altså indledningsvis til kongen; man tør tro, at det var, hvad paven fandt var nødvendigt i betragtning af de faktiske forhold. Thi det må fastholdes, at brevet og dets magtfordelingsteori er blevet til i Rom. Den virkelighed, man tog sigte på, befandt sig i Danmark. Og pavens cølibatskrav forblev i teoriernes verden. Vi har set, hvorledes kongen få år senere afgjorde cølibatsstriden på Sjælland ved at indsætte en biskop, der skar igennem og lod præsterne beholde deres koner. Det var den ramme virkelighed.

Nogle måneder senere, d. 13. oktober, sendte pave Paschalis et om forholdet mellem konge og pave særdeles sigende brev til biskop Hubald af Odense³⁷. Paven tilskrev bispen, at danernes konge, Niels, havde meddelt ham, at han med biskoppens råd og samtykke havde foranlediget, at munkesamfundet i Odense knyttedes til bispesædet, og havde anmodet paven om stadfæstelse heraf.

Dette brev synes at bekræfte den foran opstillede arbejdshypotese: Det var kongen, paven anså for sin forhandlingspartner. Det var kongen, der førte an i opbygningen af det kirkelige apparat omkring Knudskulten i Odense; det var endelig ham, der opfattede sig som den danske kirkes leder, der kunne henvende sig til paven i den anledning.

Samarbejdet med Rom i 1117 er en velafhjemlet kendsgerning; det er

36. Hal Koch: Danmarks kirke i den begyndende højmiddelalder, p. 71.

37. D. D. I. R. 2, 42.

at beklage, at ingen kilder belyser forholdet i årene 1104–17. Paschalis var den samme pave, som havde tildelt Asser af Lund palliet; det er nærliggende at forestille sig en ubrudt linje i forholdet mellem ham og den danske konge. Paschalis døde imidlertid 1118, og mod hans efterfølger, Gelasius 2., opstillede kejser Henrik 5. som modpave ærkebisp Mauritius af Braga som Gregor 8. D. 13. april s. å. underrettede Gelasius legaten Cuno af Palestrina herom i nogenlunde de samme vendinger, som han d. 16. marts havde anvendt i et brev til gejstligheden og stormændene i Frankrig: Modpaven havde Gud ske lov fået ringe tilslutning, men Gelasius måtte dog opregne tre høje gejstlige som wibertinere³⁸, blandt disse »Teuzo, qui tanto per Datiam tempore debachatus est«³⁹.

Spørgsmålet om denne Teuzos huseren i Danmark er grundig behandlet i en helt ny tysk afhandling af Wolfgang Seegrün⁴⁰. Den opfattelse gøres her gældende, at Danmark under Oluf Hunger sluttede sig til Henrik 4. og det wibertinske kirkeparti. Under Erik Ejegod vendte man tilbage til reformpavernes side; ærkesædets oprettelse var belønningen herfor. Op mod 1111 (dette år opløstes modpavedømmet) konstaterer forfatteren fornyet wibertinsk aktivitet i Danmark og antager, at kongen har indtaget en vaklende holdning, måske tidvis tilsluttet sig modpavedømmet.

Denne formodning forekommer yderst dristig i betragtning af det spinkle kildegrundlag. Oluf Hungers tid skal ikke her behandles; for kong Niels' tid er det eneste vidnesbyrd om wibertinsk aktivitet den nævnte kryptiske udtalelse om Teuzo. Seegrün identificerer ham med en kardinal Teuzo, der i 1091 udfoldede wibertinsk agitation i Ungarn, men finder, at brevet 1118 lyder, som om hans huseren i Danmark har varet næsten til pavevalget dette år. At kongen skulle have nærmet sig de frafaldne omkring 1111, kan alene begrundes med, at biskop Gerald af Ribe d. 6. april 1113 opholdt sig hos kejseren i Worms og var vidne i et af dennes breve. En dansk bisp har altså haft kontakt med kejserhoffet; men det må hertil føjes, at Paschalis just på dette tidspunkt til det gregorianske partis store vrede havde nærmet sig Henrik 5.⁴¹ Hertil kommer imidlertid, at såvel Seegrün som »Diplomatarium Danicum«s udgivere må antages med urette at have læst »Dacia« som Danmark. Det betegner på middelalderlatin sædvanligvis området omkring det nuværende Ungarn⁴². I betragt-

38. Betegnelse for skismatikere efter den af Henrik 4. indsatte modpave Wibert af Ravenna (1080–1100).

39. D. D. I. R. 2, nr. 44.

40. Wolfgang Seegrün: Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164). (Neumünster 1967), p. 100 ff.

41. D. D. I. R. 2, 40.

42. Seegrün a. a. p. 106. Kulturhist. leksikon for nord. middelalder II, sp. 607.

ning af Teuzos tilknytning til Ungarn i øvrigt må man tvivle på, at han nogensinde har haft tilknytning til Danmark.

At Niels selv på anden måde havde kontakt med kejseren, kan måske læses af et brev udstedt i 1108 af en række nordtyske bisper, i hvilket de erklærer, at både den tyske og den danske konge står rede til at deltage i et korstog mod venderne ⁴³. Det må imidlertid huskes, at var Danmark end under Erik Ejegod slået ind på aldrig så gregoriansk en linje, så lå dog Tyskland, hvor det lå. Det var en realitet, man måtte regne med; alliancen med Rom kunne højst bidrage til, at man kunne omgås de sydlige naboer på mere lige fod; imidlertid måtte det være et yderst udsigtsløst vovestykke så kort tid efter den danske kirkeprovincs' anerkendelse at falde fra den givtige alliance med Rom og kaste sig i armene på de tyske wibertinere. Det vil vel altid være halsløs gerning at drage slutninger om dansk politik af de to nævnte kildesteder. Skal forsøget gøres, forekommer det mest nærliggende, at man i Danmark søgte forhandlingspositionen mod Rom styrket ved også at pleje kontakter til den anden side.

Hermed er hele spørgsmålet om Danmarks forhold til andre lande i kong Niels' dage berørt. Den gængse opfattelse er, at i denne tid florerede vnderplyndringerne som aldrig før eller siden. »Ærkecivilisten« rådede ikke over militære magtmidler til at afværge dem. I Hal Kochs fremstilling i »Politikens Danmarkshistorie« hedder det endnu: »Her var tydeligt et punkt, hvor Niels' fredelige politik ikke slog til, hvilket man måtte betale dyrt. Først et slægtled senere skulle det lykkes kong Valdemar den Store og biskop Absalon at gøre en ende på denne plage« ⁴⁴. »Dansk udenrigspolitik« i datiden bestod ifølge Koch i grænsens, d.v.s. sydgrænsens, problemer, nemlig forholdet til den universelle kejsermagt og den konkrete situation ved Østersøen. Med andre ord: skulle Danmark anerkende kejseren som lensherre og »skulle det vove sig ud i de store fælleseuropæiske opgaver«, d.v.s. skulle man deltage i kristningen af de vendiske folk, »skulle det være sachserne eller danskerne, der bragte faklen videre mod øst?« ⁴⁵.

Vedrørende det første problem er ingen forhandling om vasalforhold kendt før Niels' allersidste år. Vedrørende det andet holdt man sig ifølge Koch selv tilbage. Denne skildrer gentagende, hvorledes venderne hærgede i Danmark og var den aggressive part. Den danske regering synes

43. D. D. I. R. 2, 39.

44. Politiken bd. 3, p. 116.

45. Ibidem p. 119.

altså ikke at have følt kaldet, som vel først Koch selv har forlenet med et anstrøg af patos.

Om de vendiske hærgninger er imidlertid at sige, at de kun er kendt gennem Saxos skildring. Allerede i 1915 påviste Curt Weibull, hvorledes Saxo har komponeret sin fremstilling af hele første halvdel af 1100-tallet således, at Knud Lavard blev hele tidsrummets dominerende politiske skikkelse. Til dette formål benyttede han sig af os bekendte skrevne kilder, hvor Knud indtager en mere beskeden rolle. Saxo benyttede sine kilder med stor litterær selvstændighed; meget ændredes bevidst, og resultatet blev »en politisk legend om det danska kungahusets stamfader«. Niels og hans omgivelser skildredes som heltens modstandere i de sorteste farver, således som det skete allerede i et par af Saxos kilder, helgenlegenderne om Knud Lavard, hvor Knud fremstilles som en augustinsk »rex justus« og Niels som hans modpol⁴⁶. I betragtning heraf må man med største betænkelighed konstatere, at Saxo kun omtaler venderplagen under Niels i een eneste sammenhæng, nemlig som redegørelse for de rystende tilstande i riget forud for Knud Lavards overtagelse af jarledømmet i Slesvig⁴⁷. Ud over de omtalte beretter Saxo om to konkrete sammenstød med venderne i Niels' tid. Men da er der tale om danske angreb på Venden. Med stor kunst skildres danskernes nederlag til de træske fjender ved Ljutka; men det var dog kong Niels, der var aggressoren: Kampen foregik på vendisk grund⁴⁸.

I forbindelse med Magnus' bryllup med en datter af Bugislav af Polen berettes om angreb på byerne Osna og Julin i Odermunden, der begge hævdes at være blevet overvundet⁴⁹. Selv Saxo og den (tendentøst fordrejede) mundtlige tradition, han menes at bygge sin viden om mange krigsbegivenheder på⁵⁰, kan da knap tages til indtægt for teorien om Niels' totale underlegenhed over for venderne. Man tør vel endog, er end Saxo aldrig så upålidelig i enkeltheder, i det mindste tro, at de pågældende krigstogter har fundet sted.

Den mulighed fortjener at nævnes, at de nordtyske bispers udtalelse i 1108 om Niels' og kejserens villighed til korstog mod venderne og biskop Gerald's ophold i Worms 1113 er spor af en kontakt med kejseren i den hensigt at gå til angreb på Venden. En sådan teori vil dog for stedse høre hjemme i de ubekræftede hypotesers verden.

46. Curt Weibull: Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död til Knut VI. (Lund 1915) p. 130 ff.

47. Saxo XIII, 2-3.

48. Saxo XIII, 2.

49. Saxo XIII, 5.

50. Curt Weibull a. a. p. 47 ff.

Det spørgsmål kunne imidlertid rejses, om det er korrekt, at dansk udenrigspolitik i datiden måtte koncentrere sig om sydgrænsens problematik. En sådan eksisterede naturligvis (jvf. nedenfor); men Danmark havde også en anden landegrænse: de skånske landskabers. Meget tyder på, at denne fuldt så meget har haft kongehusets bevågenhed.

Saxo ved at berette, at først Knud Lavard og derefter Magnus forsøgte et vikingetog til svensk område⁵¹. Detaljerne er formentlig forvanskede, men stedet er alligevel interessant ved at dokumentere dansk interesse for Sverige. Den repræsenterede i og for sig ikke noget nyt. Siden Sverige ved Vikingetidens slutning rettede blikket mod syd i stedet for mod øst, havde landegrænsen mellem Sverige og Danmark haft politisk betydning. Det samme gjaldt grænsen til Norge. I 1000-tallet var Götaelvens munding gentagne gange scene for møder mellem de nordiske rigers konger. En gang i 1000-tallet må man være blevet enige om at acceptere Götaelven som grænse mellem Norge og Danmark⁵². Midt i 1000-tallet enedes man om at sætte seks grænsesten til markering af grænsen mellem Sverige og Danmark⁵³.

Den danske kongeslægts nordiske interesser afspejler sig i dens iver for ægteskabsforbindelser med de andre rigers kongelige huse. Forholdene var så pas urolige, at den, der var af kongeslægt, altid kunne gøre sig håb om at usurpere en nordisk trone. Niels selv ægtede Margrethe, enke efter den norske konge Magnus Barfod, der døde 1103⁵⁴. Forbindelsen havde udsigt til at blive politisk fordelagtig, thi Margrethe var datter af den svenske kong Inge den Ældre. I begyndelsen af 1120'erne uddøde Inges slægt i mandslinjen, hvorefter Niels' søn Magnus gjorde arvekrav gældende. Man havde forberedt sig på situationen: en ældre, tidligt død søn af Niels og Margrethe bar navnet Inge⁵⁵.

Også andre må have haft blik for mulighederne i det splittede, med nød og næppe kristne Sverige, hvor spliden mellem sveer og göter regelmæssigt blussede op ved kongevalgene. De ærgerrige kongsemner af Svend Estridsens slægt giftede sig på stribe med Inge den Ældres efterkommere. Henrik Skadelår, søn af Niels' bror Svend, ægtede Inges sønnedatter. Harald Kesjes søn Bjørn Jernside ægtede en datter af Inge. Knud Lavard

51. Saxo XIII, 5.

52. Gunnar Olsson: Sverige och landet vid Göta Älvs mynning. (Göteborgs Högskolas årsskrift, 1953), p. 32.

53. Jerker Rosén: Svensk Historia I (1962), p. 188.

54. De genealogiske oplysninger hos Snorre, Saxo og sagaerne anses i almindelighed for pålidelige, hvilket ikke her skal bestrides. Vedr. genealogien se: Hans Olrik: Knud Lavards liv og gerning (1888), p. 62 f.

55. D. D. I. R. 2, 34.

ægtede hans datterdatter. Disse er kun et lille udvalg af tidens mange internordiske kongelige ægteskaber, hvis politiske karakter er evident. Henrik Skadelårs søn gjorde således helt fremme i 1150'erne krav på den svenske trone ⁵⁶.

Var der således ikke tale om nogen ny interesse fra dansk side, kunne der dog netop i Niels' dage være gode grunde for en intensivering af den nordiske politik. Først og fremmest var ærkebispemæssigheden af Lund ved ærkesædets oprettelse blevet metropolit over hele Norden. I betragtning af det intime samvirke mellem kirke og konge i Niels' tid kan det ikke undre, om parterne også har kunnet enes om til fælles bedste at stræbe efter også det politiske herredømme over mest muligt af den nye kirkeprovins. Dette kunne blive så meget mere nødvendigt, som ærkesædet i Hamburg søgte at bevare i det mindste primatet over Norge og Sverige. Paven synes i 1123 at have inddrømmet Adalbero af Hamburg dette ⁵⁷. Endvidere kan man tænke sig en latent forestilling om det nødvendige i at bremse et svensk tryk på grænsen som følge af svenske ønsker om en korridor til havet. I hvert fald etableredes en sådan, så snart Danmark i det følgende århundrede blev svækket i forhold til Sverige ⁵⁸.

Resultater af den førte politik udeblev ikke. Ifølge samstemmende oplysninger i Vestgötalagens kongeliste og hos Saxo ⁵⁹ døde den sidste svenske konge af den stenkilske slægt (Inge den Yngre) i begyndelsen af 1120'erne, hvorpå Magnus Nielsen, som nævnt, påberåbte sig sin moders herkomst; og han valgtes da til konge i Götaland. Sveerne valgte en anden konge ved navn Ragnvald. Da Ragnvald begav sig til Vestergötland blev han dræbt af göterne. Magnus synes da med held at have hævdet sin götiske kongeværdighed helt til sin død i slaget ved Fodevig 1134.

Derefter samledes Sverige på ny under en tredje prætentent, Sverker fra Östergötland; men der er grund til at understrege, at Magnus' herredømme over göterne er et af de mere alvorlige tilløb til en varig forskydning af grænserne mellem de tre etablerede nordiske riger. Kun de interne danske forviklinger i 1130'erne hindrede, at Götalands tilknytning til Danmark blev af lang varighed. Ekspansionspolitikken i 1120'erne var ikke uden perspektiv.

Magnus' herredømme nåede næppe nogensinde ud over Götland. At han har bestræbt sig på at blive konge over hele Sverige, findes der et spinkelt spor af. Ifølge Roskildekrøniken faldt på Niels' og Magnus' side

56. Jerker Rosén a. a. p. 116.

57. Seegrün a. a. p. 133.

58. Gunnar Olsson a. a. p. 38 ff.

59. Saxo XIII, 5. Vestgötalagen IV, 15. (Sveriges Gamla Lagar 1, p. 285 ff).

i slaget ved Fodevig en biskop Henrik, som var fordrevet fra Sverige⁶⁰. I »Memoriale Fratrum« fra Lund hedder han Henricus Sictunensis⁶¹. En fordreven biskop fra denne uppsvenske hovedby var altså så intimt forbundet med Niels og Magnus, at han ville vove livet for deres sag. Til omtalen af Magnus' udadvendte virksomhed må endelig føjes hans ovennævnte ægteskab sidst i 1120'erne med en datter af hertug Bugislav af Polen. Det må have indebåret en alliance med Østersøområdets stærkeste slaviske magt.

Som omtalt er kildematerialet sparsomt, men det eksisterende tvinger os til at antage en ekspanderende kongemagt, der udvidede sit administrative greb om samfundet. Dette foregik i nært samarbejde med kirken, der under kongens formynderskab var i hastig udvikling. Styret synes at have hvilet på solide fundamenter i form af støtte fra den danske kirke og pave-magten. Udadtil knyttedes ægteskabsbånd til andre fyrstehuse; til sidst kronedes denne politik med territorial ekspansion.

Kan alt dette tænkes at have fundet sted under den efter Saxos og Roskildekrønicens overensstemmende vidnesbyrd gamle og lidet duelige kong Niels?

Hertil er først at sige, at Saxo, som af Curt Weibull påvist, har komponeret sin skildring af Niels som et konsekvent modstykke til billedet af Knud Lavard. Det kan derfor meget vel tænkes, at Niels' ineffektivitet hos ham er ren konstruktion. Hertil kan føjes, at Roskilde-mandens udtryk utvivlsomt takket være Jørgen Olriks oversættelse er blevet overfortolket. »Uirum mansuetum et simplicem, minime rectorem« kan måske med udgangspunkt i Saxo oversættes »han var en godmodig og enfoldig mand, men ingenlunde skikket til at herske«⁶². Det bør imidlertid understreges, at intet af adjektiverne »mansuetus« og »simplex«, hverken på klassisk eller middelalderligt latin, rummer nogen i og for sig nedsættende personkarakteristik. Oversættelsen kunne lige så vel lyde: en mild og ligefrem mand⁶³. Kraftigt må det i hvert fald betones, at karakteristikken kun kan gælde Niels' person og ikke styret i hans regeringstid. »Minime rector« må indebære, at Niels personlig ikke var nogen herskertype.

Thi det er naturligvis trods de anførte indvendinger klart, at som noget magtmenneske står Niels ikke for Roskildeforfatteren. Det ville være for

60. Chronicon Roskildense XV.

61. Laurits Weibull a. a. p. 86.

62. Chronicon Roskildense XIII. Den ældste Danmarkskrønike p. 27.

63. For sagkyndig filologisk bistand til dette punkt takker jeg amanuensis, cand. mag. Otto Steen Due. Ansvar for den valgte oversættelse påhviler alene forfatteren.

letsindig omgang med kilderne at benægte enhver modsætning mellem Roskildekrønikens karakteristik af kongen og vort indtryk af et stærkt styre i hans regeringsår.

Efter den konstatering, at det var Niels selv, der ikke var en hersker-type, er det nærliggende at spørge, om Roskildekrøniken da peger på nogen anden, der kan have været den stærke mand ved kongens side. Svaret er for så vidt allerede givet af Lauritz Weibull. I forbavsende ringe grad har man beskæftiget sig med dennes grundige påvisning af, at Magnus Nielsen for Roskildekrønikens forfatter står som idealet af en hersker. Magnus er mere end nogen anden i besiddelse af den egenskab, forfatteren kræver af de store i kirke og stat: *constancia*, fasthed i karakteren ⁶⁴.

»Han är Danmarks blomster, »flos Danie«. Han är den skönaste av unge män, »pulcherrimus iuuenum«, stark i sin kraft, »fortis robore«, en glad givare, en vis man, älskare av fasthet i karaktären, »hylaris dator et sapiens et constantie amator«. Hans dödsår er »crudelis annus«, hans dödsdag den bittra dagen, dödens dag, mörkrets dag, full av ve og smärta, dränkt i snyftningar – »dies amara, dies mortis, dies tenebrarum, doloribus plena, singultibus onerata«. Redan bokstavsrätt tolkade lämnar orden intet övrigt i tydlighet. Men först det sammanhang, ur vilket de hämtats, ger den fulla belysningen. »En glad givare« är mannen ur andra Korintierbrevets 9. kapitel, den man Gud älskar. »Mörkrets dag« är dagen, då i Mardochæi dröm hos Ester allt folk står upp för att kämpa mot de rättfärdiges släkte. Men det är också dagen framför andra dagar, då det vart mörker över allt landet, Kristi dödsdag. Den i sin kraft starke, »fortis robore«, möter i Jobs 9. kapitel. Han är ingen mer eller mindre än Herran Zebaoth själv.« ⁶⁵.

Magnus er for Roskilde-manden den retfærdige hersker stillet over for den uretfærdige, tyrannen Erik Emune. Denne panegyrik ville næppe blive en helt inferior mand til del; Magnus må op til 1134 have indtaget en magtposition, ikke alene i sit götiske kongerige, men også i Danmark; ellers havde han næppe været så stor en mand i roskildenserens øjne, at han måtte kalde ham »flos Danie«. At Magnus Nielsen var en stærk mand i dansk politik i alt fald i Niels' senere år, synes den rimeligste tolkning af hele Roskildekrønikens tendens, af dens påstand, at Magnus var en herskerskikkelse, og Niels »minime rector«.

Et par yderligere iagttagelser kan tale for denne hypotese. Den stærke bisp Peder, som kongen ca. 1124 indsatte i Roskilde, og som slog Peder Bodilsens cølibatsopstand ned, nævnes udtrykkeligt at have været Magnus' kapellan indtil sin bispeudnævnelse ⁶⁶. Endvidere optræder Magnus som

64. Lauritz Weibull a. a. p. 103.

65. Ibidem p. 99.

66. Chronicon Roskildense XIII.

vidne i et af Niels' gavebreve til Odensekirken⁶⁷. Det var Magnus, der kort før sin død aflagde lensed til kejseren i Halberstadt⁶⁸.

Magnus' tilknytning til faderens styre synes da så velafhjemlet, som en kendsgerning i denne kildefattige periode nu kan være det. Hvor længe han har spillet en rolle, lader sig næppe sige med større nøjagtighed. Niels kan ikke have ægtet Margrethe før efter 1103; parrets ældste søn var den tidligt døde Inge. Magnus har vel først været voksen nok til politisk virksomhed i begyndelsen af 1120'erne, det tidspunkt, hvor vi første gang har mødt ham. Til gengæld kan Niels ikke al sin tid have været lige gammel. Kanhænde Roskildekrønikens forfatter omkring 1140 har husket ham som en affældig mand, selv om han 20–30 år før havde været i besiddelse af normal arbejdsevne.

Hvem der ud over Magnus har haft central politisk betydning, lader sig næppe opklare. Vi har set navnene på nogle af kongens embedsmænd, og Saxo nævner i forbindelse med Niels navne på flere jarler, som vel må antages at have eksisteret. Hvilken kompetence disse embedsmænd har haft, lader sig imidlertid ikke konstatere. Specielt må det fastslås, at ej heller Slesvig-jarlen Knud Lavards særlige betydning kan anses for dokumenteret før mod slutningen af 1120'erne, da grunden begyndte at skride under Niels' tilsyneladende veletablerede regime.

Knud Lavard er et ejendommeligt fænomen i dansk historieskrivning. Som omtalt påviste Curt Weibull i 1915, at nationalhelten Knud er et produkt af Saxos anstrengelser for at gøre Valdemarernes stamfader til nationalhelgen. Alligevel er han af danske forfattere siden da blevet skildret i vendinger, der ligger fjernt fra Curt Weibulls og nærmere ved Hans Olriks billede af en af »disse middelalderlige fremskridtsmænd, der har udmærket sig ved deres videre og friere blik, (og) har krav på vor agtelse og beundring, fordi de har vovet at sætte liv og kraft ind på et ædelt forsæt, fordi de under begejstringen for det fremmede har vidst at bevare en varm fædrelandskærlighed, og fordi de ved deres betydning for samtid og eftertid har skrevet sig et godt navn i historien«⁶⁹.

Om Knuds rolle, indtil han i 1128 el. 29 blev konge over obotriterne, vides meget lidt. Fra diplomerne kendes denne formentlige hovedskikkelse overhovedet ikke; han dukker først op efter sin død. Lundeårbogen beretter, at han i 1109 blev »dux Danorum«⁷⁰. Rydårbogen sætter dette

67. D. D. I. R. 2, 34.

68. Jvf. nedenfor p. 41.

69. Hans Olrik: Knud Lavards liv og gærning (1888), p. 2.

70. *Annales Danici* (ed. Ellen Jørgensen), p. 62, 70.

til 1115. Vor mest oplysende kilde er Helmolds Slavekrønike skrevet i 1160'erne.

Man tør på grundlag af Helmold tro, at Knud en gang i sin ungdom har opholdt sig hos hertug Lothar af Sachsen⁷¹. Ifølge samme kilde blev han ved sin hjemkomst »hertug over hele Danien«, men frem for alt slesvigerne velgører; specielt skal han have udmærket sig ved sin hårde justits mod indenlandske røvere (ikke vendere). Herudover berømmes Knud uhæmmet i de helt skabelonagtige kirkelige helgenskrifter⁷² samt hos Saxo og i Knytlingasagaen, der stammer fra ca. 1260–70 og må formodes til dels at bygge på Saxo⁷³. John Danstrups tidligere berørte synspunkt, at Knud »skaffede sig midler ved en moderne tysk regalepolitik« (d.e. told), bygger alene på Knytlinga⁷⁴. Man må imidlertid efter Gustav Albecks granskning af Knytlingas kildeforhold stille sig yderst skeptisk til vidneværdien af det pågældende sted⁷⁵.

En hypotese om Knuds fremragende evner kan alene bygges på vor viden om den karriere, han faktisk gjorde. Thi der er ingen grund til at tro, at han, da han trådte i kong Niels' tjeneste, var for mere at regne end andre kongeætlinger. Og disses antal var legio i datidens Danmark. Samtlige turde have næret det lønlige håb, at lykken ville stå dem bi, så de kunne komme på tronen; men i praksis var de henvist til at leve af deres ejendomme, til at træde i kongens tjeneste, samt til at konspirere. Det er i sådan virksomhed vi træffer de mange efterkommere af Svend Estridsen, kongernes ægte og uægte sønner. Mest fremtrædende var vel Erik Ejegods ældste søn Harald Kesje. Erik (Emune) og Knud Lavard var hans brødre. Særdeles aktiv var tilsyneladende Henrik Skadelår, søn af Niels' broder Svend. Harald Kesje havde 11 sønner, der i 30'erne synes politisk aktive. Grev Ubbe var gift med Niels' frilledatter; Håkon Jyde med en datter af Erik Ejegod; Erik, jarl af Falster, var gift med Knud den Helliges datter.

Hvad Saxo har at berette om disse folk før 1131 er i realiteten, at de deltog i kongens vendertogter og sad inde med hans embeder. Det gælder også Knud, hvis krav på tronen ikke kunne være mere begrundet end nogen af de øvrige kongeætlinges. Ifølge Saxo kom Knud til Slesvig, fordi jarlen Eilif blev afskediget som upålidelig⁷⁶. Om det er korrekt, kan vi ikke vide; men det er i hvert fald usandsynligt, at Knud ved sin tiltræden

71. Helmold Cap. XLIX. *Scriptores rerum germanicarum*. (1937). (ed. Schmeidler).

72. Curt Weibull: Saxo. p. 131 ff.

73. Gustav Albeck: *Knytlinga*. *Sagaerne om Danmarks konger*. (1946) p. 145 ff.

74. John Danstrup p. 68, note 2.

75. Gustav Albeck a. a. p. 140.

76. Saxo XIII, 2.

har været andet og mere end en loyal kongeætling. Ved at spille på strenge syd for grænsen lykkedes det ham da at svinge sig op til en stærk og farlig mand.

Man har, siden Curt Weibulls »Saxo« udkom, vidst, at Knud Lavards position især skyldtes hans forbindelse med Lothar af Supplinburg, der i 1125 valgtes til tysk konge efter Henrik 5.⁷⁷ Forståelsen af den politiske situation i Nordtyskland turde da være nøglen til forståelse af Knud Lavard og hans rolle i dansk politik.

I denne sammenhæng bliver en ny tysk afhandling om Lothars politik over for de vendiske områder særlig interessant set med danske øjne. Slaverforskeren Hans-Dietrich Kahl har i 1964 udredt, *hvor* stor den ophøjelse var, som overgik Knud Lavard⁷⁸. Lothar havde i årene efter investiturstridens afslutning ønsket at afstive det tyske kongedømmes prestige. Dette kunne ske ved ekspansion østpå samt ved at gøre den tyske konge til andre kongers lensherre. En sådan værdighed havde den tyske konge tidligere været indehaver af, men den var forlængst gået tabt. Henrik 3. (1039–56) mistede kontrollen med det sidste lydkongedømme, Ungarn. Uafhængige kongedømmer var man lidet interesseret i; Piasterne i Polen var blevet tvunget til at opgive 1000-tallets polske kongedømme, da de i 1031 afleverede deres kongelige insignier til det tyske rige, og havde siden nøjedes med en hertugtitel. I 1085 fik Wratislaw af Böhmen som en engangsudmærkelse kongetitlen; men den var personlig og udløb med hans død i 1092.

De tyske konger slog ikke om sig med kongetitler; men Lothar greb nu til dem som middel i sin ekspansionspolitik. I 1130'erne gav han i Brandenburg den indfødte fyrste Pribislaw kongenavn og det tyske navn Heinrich. Pribislaw var kristen og skulle med sin lensherre i ryggen virke for sine hedenske landsmænds omvendelse.

Lothar betrådte imidlertid første gang denne politiks vej, da han gjorde Knud Lavard til sin vasal og lod ham krone til konge over obotriterne. Situationen var næsten den samme: Knud var ikke tysk, men var uddannet hos Lothar og havde sympati for tysk væsen. Han var kristen og missionsvenlig samt villig til at aflægge lensed til den tyske konge for at få dennes støtte til at bevare sit nye, med våbenmagt erobrede kongerige og til sine videre politiske planer. For Lothar lå der store muligheder i denne underkongepolitik. Ikke alene knyttede han lokalfyrsterne over de ven-

77. Curt Weibull: Saxo. p. 153.

78. Hans-Dietrich Kahl: Slawen und Deutsche in der brandenburgischen Geschichte des zwölften Jahrhunderts. (1964), p. 40 ff.

diske områder nært til sig; han fik i Knuds tilfælde i tilgift en trojansk hest i Danmark.

Det turde være i lyset af de her refererede resultater, man skal forstå Knud Lavards politiske opkomst, således som den er overleveret os af Helmold⁷⁹. Han udnyttede behændigt til sin fordel den tyske østpolitik, som fik en helt speciel udformning i årtierne umiddelbart, før den store tyske østkolonisation satte ind omkring århundredets midte⁸⁰.

Knud havde overordentlig dygtigt benyttet det danske kongehus' slægtskab med den obotritiske fyrstefamilje til at erobre sidstnævntes land efter fyrsten Henriks død i 1127. Når dertil føjes, at det af det foregående er fremgået, hvor sjælden en ære ophøjelsen til konge var også i Tyskland, er det indlysende, hvor farlig en mand Knud Lavard o. 1130 måtte være i det danske kongehus' øjne.

Magnus Nielsen var nok i almindelighed bange for rivaler. Således fortæller Lundeårbogen, at han i 1128 stod bag drabet på hertug Karl af Flandern, Knud den Helliges søn⁸¹. Flere end Magnus måtte imidlertid være betænkelige ved Knud Lavards maskepi med tyskerne. Thi Lothar støttede aktivt Hamburg–Bremens aktion mod den danske kirkeprovinss selvstændighed.

Straks efter investiturstridens bilæggelse i 1122 søgte Adalbero af Bremen i Rom støtte for sin sag. 1123 synes paven at have truffet en kompromisafgørelse. Sverige og Norge lagdes atter under Hamburg–Bremen, mens Danmark beholdt sin selvstændighed, indtil sagen var nærmere undersøgt. 1120'erne igennem stod sagen åben; en legat synes at være sendt til de stridende parter⁸².

Henimod 1130 må da konge og ærkebisp i Danmark have haft så god grund som nogensinde til at holde sammen; de følte sig begge truet fra syd. Knud Lavard havde takket være våbenlykken og Lothar vundet sig et kongerige; ingen kunne vide, om han ville afvente Niels' død, inden han ved samme midler søgte at skaffe sig et til. Assers selvstændighed måtte i så fald være særlig truet. Intet under, at de to parter holdt sammen, da det brød løs i 1131.

Forinden var dog situationen blevet yderligere skærpet som følge af et skisma omkring pavevalget i 1130⁸³. I begyndelsen af dette år døde pave

79. Helmold cap. XLIX.

80. Jvf. Kahl a. a. p. 1 f.

81. *Annales Danici* (ed. Ellen Jørgensen), p. 62.

82. Seegrün a. a. p. 133 f.

83. Se herom: D. D. I.R. 2, 55. Kommentaren samt Seegrün a. a. p. 135 ff.

Honorius 2., og ved valget af hans efterfølger kom det til konflikt; der valgtes to paver, Innocens 2. og Anaclet 2. Denne situation udnyttede Adalbero lynhurtigt. Allerede d. 24. februar var han i Rom. Paverne konkurrerede om at vinde kong Lothars støtte ved at antage sig Adalberos sag. Anaclet var hurtigst i vendingen; han tilskrev d. 24. februar Lothar, at han ville yde Adalbero retfærdighed⁸⁴. Innocens, der sendte et personligt budskab til Lothar, gik imidlertid af med sejren. Midt i oktober 1130 anerkendte Lothar på en rigsdag i Würzburg Innocens 2. At denne tog sig af Adalberos sag ses først i pavebreve fra 1133⁸⁵; men han har i situationen 1130 kun kunnet tage eet standpunkt i det danske spørgsmål.

Sidst på året 1130 må situationen have set mere dystert ud end længe for Niels og Magnus. Grunden var ved at skride under det engang så veletablerede regime. Man havde fået en militært stærk rival, tilmed en konge, inden for rigets grænser. (Saxo og Helmold beretter samstemmende om personlige sammenstød mellem Knud og Niels og Magnus netop omkring 1130). Nu var også den traditionelle allierede, pavestolen, kommet på modstandernes side.

Den 7. januar 1131 slog Magnus Knud Lavard ihjel. Detaljerne ved dette drab skal her ikke behandles, men alene de politiske perspektiver omkring det.

Hal Koch har i alle sine behandlinger af perioden anlagt det synspunkt, at »motiverne til denne dåd må siges at være klare: Magnus er misundelig på Knud for den medgang, han har haft«⁸⁶. Magnus frygter Knud som modkandidat ved det tilstundende kongevalg. »Knud Lavard var ydermere søn af den folkekære Erik Ejegod. Alene dette måtte sikre ham støtte hos et betydeligt parti i landet. . . . Om hele hans person stod en løfterig glans af fremtid, som ikke kunne undgå at gøre indtryk«⁸⁷.

Til dette er at anføre (foruden undren over, at man med kendskab til Roskildekrøniken kan anse Erik Ejegod for folkekær) den metodiske bemærkning, at om motiver, især i så gammel tid, er det svært at komme til klarhed. Der vil stedse være tale om rationaliseringer og gisninger ud fra den enkelte forskers opfattelse af personer og deres politiske placering. Den politiske situation omkring 1130 er her søgt omvurderet; følgelig må også motiverne til mordet i Haraldsted tages op til fornyet overvejelse; dog skal det fastslås, at det anførte i nogen måde har karakter af hypoteser.

84. D. D. I. R. 2, 53.

85. Jvf. note 101.

86. Hal Koch: Danmarks kirke i den begyndende højmiddelalder, p. 75 f.

87. Politiken bd. 3, p. 127.

Det forekommer da ud fra den her fremførte opfattelse mindre sandsynligt, at det eneste, der var Magnus og Knud imellem, var det tilstundende kongevalg. Det er evident, at Magnus ønskede Knud ryddet af vejen; men hvad kan han have frygtet fra hans side?

Hælder man til den anskuelse, at Magnus allerede var de facto regent, må man også tro, at det kunne blive yderst svært at skubbe ham til side ved Niels' død. Knud Lavard kan ikke have troet, at der for ham førte mange legale veje til Danmarks trone. Han ville i hvert fald få bisperne imod sig; det fremgår helt klart af deres holdning i årene 1131–34, da de alle sluttede op bag kong Niels. Knud må have været realpolitiker nok til at være klar over dette.

Spørgsmålet er, om Knuds intentioner ikke kan have gået i retning af angreb på kongen kombineret med oprør. Dette kan Magnus i hvert fald have frygtet. En nærmere betragtning af drabets umiddelbare følger kan måske sandsynliggøre, at en sådan frygt ikke var ganske ubegrundet.

Ingen synes at have hæftet sig ved det ejendommelige i, hvad der skete. Påfaldende er det dog, at: 1. et stort parti krævede hævn, 2. gjorde dette meget hurtigt og 3. gik så vidt som til at udråbe en ny konge til trods for, at kong Niels stadig levede og ikke var drabsmanden.

Saxos vurderingsnormer har fået næsten almen gyldighed; det kan også i vore dage forekomme indlysende, at drabet på Valdemarernes helgenstamfader *måtte* hævnes. Vel var imidlertid Knud Lavard blevet en stor mand i Nordtyskland; men i Danmark var han dog kun for et kongsemne, ikke for den første Valdemarer at regne. Hvorfor skulle egentlig danske stormænd vove halsen for obotriternes konge?

Vi må konstatere, at det var, hvad de alligevel gjorde; men man spørger sig, om disse oprørere alene rejste sig for en død mands skyld. Havde de mon ikke fælles interesser i de levendes verden? Tilhørte de mon et allerede etableret »parti«, der kunne handle hurtigt, da en af dets egne blev dræbt?

En undersøgelse af oprørsgruppens sammensætning kan måske give svaret på spørgsmålet om dens interesser. To parter er i hvert fald ikke repræsenteret i den: Niels og Magnus og den med dem samarbejdende kirke. Hovedmændene var Knud Lavards brødre Harald (Kesje) og Erik (Emune)⁸⁸; endvidere optrådte Peder Bodilsen, den sjællandske stormand, der i 1120'erne havde ledet de sjællandske bønderes cølibatsrevolte mod præsteskabet; der var Håkon Jyde, Erik Ejegods svigersøn og Håkons søn, den senere kong Erik (Lam)⁸⁹, samt hele den ærgerrige sjællandske Hvi-

88. Chronicon Roskildense XIV.

89. Saxo, XIII, 7.

deslægt, der, som af John Danstrup påpeget, endnu stod uden politisk indflydelse⁹⁰; og endelig var der Kristiern Svendsen af den mægtige jyske Trugot-slægt og hans søn Agge⁹¹. Derimod ikke Kristiern Svendsens broder, ærkebiskop Asser, der foreløbig fastholdt sin alliance med kongen.

Hvad havde disse folk på programmet? Danstrup mener hævde af en stærkere kongemagt og stækkelse af kirken⁹², altså »regnum contra sacerdotium«. Dette bevises dog ikke og er svært at forestille sig⁹³. Det synes for det første ejendommeligt at styrke kongemagten ved at afsætte kongen; tilmed en konge, der havde regeret i 27 år. Det forekommer noget for altruistisk, at folk, der aldrig havde været ved regeringsmagten, skulle bekæmpe det siddende styre for det princip skyld, at kongedømmet burde være stærkere. Det turde imidlertid også være for rigoristisk at forenkle det 12. århundredes Danmarkshistorie til en kamp mellem regnum og sacerdotium. Der var en tredje part, der oftest betegnes som det gamle bondesamfund. Var det ikke langt snarere den gamle samfundsordens talsmænd, der rørte på sig? Var det ikke de mænd, som absolut ingen fordele ville have af et stærkt kongedømme i Magnus Nielsens hånd? Det var jo klart, at et kongedømme, eventuelt et arveligt, i Niels' efterslægt ville deklassere de øvrige kongsemner blandt Svend Estridsens efterkommere. Bevarelsen af det ubetingede valgkongedømme var deres eneste chance. I hævde af dette som princip måtte de kunne mødes med de jorddrotter, der som Peder Bodilsen og Hviderne tydeligt nok ikke hørte til kongens håndgangne mænd i Niels' dage.

En sådan tolkning synes i det mindste at indebære den fordel, at borgerkrigens hele forløb bliver overordentlig meningsfyldt. Oppositionens første samlingsmærke må have været Knud Lavard; da Magnus brat ryddede ham af vejen, greb man omgående til de nævnte drastiske modtræk. Men de mange kongsemner kunne nok holde sammen i det negative, modsætningen til Magnus; i deres personlige ambitioner havde de derimod modstridende interesser; thi de kunne ikke alle blive konger. Ikke så snart var valget af oprørskonge faldet på Erik, før Harald Kesje faldt fra og søgte sin lykke hos Niels⁹⁴.

De følgende års krig er ganske detaljeret refereret i tyske og danske årbøger, i Roskildekrøniken og hos Svend Aggesen, hos Helmold og Saxo.

90. John Danstrup a. a. p. 68.

91. Svend Aggesen XIV.

92. John Danstrup a. a. p. 68.

93. Der henvises alene til, at Trugotslægten »altid havde støttet den stærke kongemagt.« Der kan hermed kun tænkes på, at Erik Ejegod var gift med en kvinde af slægten.

94. Chronicon Roskildense XIV.

Roskildekrøniken tilligemed de samtidige tyske annaler i Curt Weibulls overbevisende tolkning er lagt til grund for følgende ræsonnement⁹⁵:

Det er ganske åbenbart, at konge og kirke i forening beherskede Danmark. Erik kunne ikke stå sig. Hans chance blev den specielle udenrigs-politiske konstellation, som også Knud vel havde sat sin lid til. I to etaper bøjede Niels og Magnus knæ for kong Lothar. I sommeren 1131 lod denne, der til hævn for Knud Lavard var trængt frem til Dannevirke, sig købe bort; i 1134 formåede Lothar, nu kejser, Magnus til i påsken på rigsdagen i Halberstadt under udfoldelse af alle tilhørende ceremonier at tage Danmark til len af kejseren. Magnus aflagde ed på, at hans efterkommere i Danmark kun ville bestige tronen med den tyske konges godkendelse. Lothar havde således høstet den fulde frugt af det anslag mod Danmark, han indledte med sin protektion af Knud Lavard. På Halberstadt-rigsdagen var også ærkebiskop Adalbero til stede⁹⁶.

Disse begivenheder blev da Eriks lykke på en noget anden måde, end han vel havde ventet sig, da han (ifølge de thüringske annaler) rettede anmodning til Lothar om hjælp før dennes tog mod Dannevirke⁹⁷.

I maj 1133 havde pave Innocens 2. fældet dom i striden om ærkesædet og atter lagt den danske kirke under Hamburg. I løbet af det følgende år forlod Asser til Roskildekrønikens store fortrydelse Niels' og Magnus' parti og modtog Erik hos sig i Lund⁹⁸. Årsagen synes indlysende: kongens stigende afhængighed af kejser og pave. Alliancen med kongedømmet indebar ingen fordele mere. I en desperat situation slog Asser om, spillede højt spil og vandt det.

4. juni 1134 afgjorde våbenlykken borgerkrigen til fordel for oprørs-partiet. Magnus måtte lade livet til trods for, at de øvrige bisper var blevet på hans side. Det sejrende parti fordelte de mange ledige bispestole mellem de allierede parters kandidater, og faldt derpå aldeles fra hinanden⁹⁹. Inden længe lå Erik Emune i krig med både Peder Bodilsen og Kristiern Svendsens søn Eskil, der var blevet biskop i Roskilde¹⁰⁰.

Formentlig nok et vidnesbyrd om, at intet egentligt program havde holdt de sejrende sammen, men alene modviljen mod Niels' og Magnus' regime. Parterne varetog fremdeles egne interesser; og Eriks interesse var nu hævvelse af kongemagten.

95. Curt Weibull: Saxo, p. 156 ff.

96. Seegrün a. a. p. 138.

97. M. G. SS. XVI, p. 256.

98. Chronicon Roskildense XV.

99. Chronicon Roskildense XVI.

100. Saxo, XIV, 1.

Den her skitserede opfattelse af tiden omkring 1130 medfører visse konsekvenser for synet på tidens personer og forhold.

Det gælder først vurderingen af Asser. Hal Koch har i alle sine arbejder fulgt Roskildekrøniken og kraftigt bebrejdet ham hans omslag. Han skulle endog selv have provokeret Innocens 2.s afgørelse, idet han ifølge pavens breve af 27. maj 1133 har udvist den trods, »Contumacia«, ikke trods gentagne stævninger at komme til Rom ¹⁰¹. Ud fra det her anlagte syn på den politiske stilling i disse års Danmark kan der dog næppe herske tvivl om, at hvad enten stævningerne har fundet sted lige før eller lige efter 1131, ville det have været galmandsværk af ærkebispens at forlade den danske hvepserede. Det er desuden givet, at hans bedste kort var den danske konges støtte. Da kongen vaklede i solidariteten, faldt Asser fra. Følgen blev kongens fald.

Ej heller omslaget til Erik Emune kan da kaldes politisk uklogt. Asser havde helt enkelt intet mere at opnå ved alliancen med Niels, medens Erik dog var en chance. Det indtryk trænger sig på, at Koch har vurderet Asser så lavt for des mere at kunne fremhæve den kløgt, hvormed hans efterfølger Eskil genskabte kirkens selvstændighed ¹⁰². Også denne vurdering synes at måtte falde, idet Wolfgang Seegrün påviser, at pavedømmet under de ændrede politiske konstellationer i slutningen af 1130-erne af *egen drift* ændrede kurs og frafaldt den påtvungne afgørelse af 1133 ¹⁰³.

Et par af begivenhederne i forbindelse med borgerkrigens afslutning er af værdi for vor undersøgelse af de politiske intentioner hos kongemagten og dens modstandere. Forskningen har vistnok aldrig hæftet sig ved Roskildekrønikens oplysning om det helt usædvanlige, der skete, da Niels og Harald Kesje med livet i behold flygtede fra Fodevig. »Post hec in Juciam venit, at Haraldum particem dimidij regni fecit et regio nomine sublimavit« ¹⁰⁴. Man må tro, at den enestående ære, ophøjelsen til medkonge i Niels' levetid, virkelig er overgået Harald Kesje; thi Roskildekrøniken nærer tydeligvis ingen ønsker om at besmykke denne mand, men regner ham for en stratenrøver ¹⁰⁵.

Det, der her gik for sig, var et klart brud på valgkongeprikket. At give efterfølgeren kongenavn i den siddende konges regeringstid var just den fremgangsmåde, Valdemarerne greb til, da de gjorde ende på valg-

101. D. D. I. R. 2, 57, 58, 59, 60, 61.

102. Hal Koch: Danmarks kirke i den begyndende højmiddelalder, p. 80.

103. Seegrün a. a. p. 137.

104. Chronicon Roskildense XVI.

105. Chronicon Roskildense XIV.

kongedømmet. Det synes at være en hævdunden opfattelse i forskningen, at arvekongedømmet hører Valdemarstiden til. I forskellige formuleringer træffes synspunktet hos Erik Arup, Poul Johannes Jørgensen, Aksel E. Christensen og Hal Koch¹⁰⁶. Det kan ikke være rigtigt; man kan højst med Christensen hævde, at i 1170 »sejrede det monarkiske legitimitets- og arveretsprincip«; men det var ingen nyhed, og Koch kan ikke have ret i, at det indførtes »let og smertefrit«.

Man spørger sig, om anslaget mod valgkongedømmet var en nyhed, da Niels greb til det ved at ophøje outsideren Harald Kesje. Ganske vist var den gamle konge stedt i den yderste nød efter sønnens fald ved Fodevig; men den hypotese trænger sig på, at når omgåelse af valgkongedømmet ikke var Niels' regime fremmed, har man også søgt at anvende arveprincippet på Magnus, hvis centrale politiske stilling vi har fundet dokumenteret.

Hypotesen lader sig sandsynliggøre. Mindre afgørende er det, at Magnus i Rydårbogen og Slesvigårbogen kaldes for »rex«¹⁰⁷. Der kan i disse sene kilder være tale om efterrationalisering eller henblik på Magnus' götiske kongeværdighed.

Afgørende er de tyske annalers meddelelser om Magnus' lenshyldning i Halberstadt 1134. Curt Weibull har vist, at de forskellige sagen omtalende årbøger går tilbage til tre af hinanden uafhængige hovedkilder, der alle beretter, at Magnus ved denne lejlighed blev kronet til gengæld for lenshyldningen¹⁰⁸. Det er det afgørende. For Magnus har der været den store gevinst ved underkastelsen, at fra nu af var han i kejserens øjne konge i Danmark.

Metoden var den samme, som Valdemar den Store introducerede i Danmark: kroningen som formel statsakt. Det nye i 1170 var alene, at denne nu foregik på dansk grund. Knud den 6. var ikke den første danske konge, der blev kronet. Det var Magnus Nielsen. Den kronede afgik blot ved en brat død 7 uger senere; men at omgåelse af valgkongedømmet har hørt til hans politiske intentioner, må anses for dokumenteret. Paderbornannalerne oplyser, at Magnus også aflagde ed på, at hverken han eller hans efterkommere ville tage kongemagten uden kejserens godkendelse¹⁰⁹. Tydeligt nok tænkte Magnus sig kun sin egen efterslægt som konger af Danmark.

106. Erik Arup: Danmarks historie I, p. 249 f. Poul Johannes Jørgensen: Dansk retshistorie, p. 303. Aksel E. Christensen: Kongemagt og aristokrati (1945), p. 40 f. Hal Koch: Politiken bd. 3, p. 275.

107. Annales Danici (ed. Ellen Jørgensen), p. 75, 133.

108. Curt Weibull: Saxo p. 156 ff.

109. Annales Patherbrunnense, ed. P. Scheffer-Boichorst. (Innsbruck 1870).

Samme kilde anser Magnus for dansk konge allerede, da han kommer til Halberstadt. Man tør næppe tage dette som bevis for, at Magnus bar dansk kongenavn før 1134; men i betragtning af dette kildested, af Magnus' position i Danmark og af den kendsgerning, at Harald Kesje fik kongenavn, synes det rimeligt at pege på muligheden. Spørgsmålet hører formentlig til blandt dem, det aldrig vil lykkes forskningen at besvare.

Klart synes det imidlertid, at stod det til Niels og Magnus, ville der ikke blive tale om noget kongevalg, den dag Niels måtte dø en naturlig død. Oprørerne må i 1131 ikke mindst være gået til angreb på arveprincippet. Det stod sig da heller ikke. Ved Fodevig og i Slesvig by talte våbnene til fordel for kongsemnets selvtægt; og det blev da de næste 23 år fremgangsmåden for den, der ville sikre sig Danmarks krone. Den moderne kongemagts princip sejrede ikke ved Fodevig; det led nederlag for så vidt, som vi har opfattet det sejrende parti som reaktionært. Men ekspansion var blevet kongedømmets væsen; kongsemnerne slog om til »kongepolitikken«, så snart tronen var sikret. For en sådan politik fordømte da i 1140'erne ærkebiskop Eskil sin afdøde fjende Erik Emune. Men man kan ikke ved tilbageprojicering modsætningsvis tillægge Eriks modstandere, Niels og Magnus, den modsatte politik. De samtidige kilders prioritet kan ikke anfægtes. Hvor mesterligt Lauritz Weibull end analyserede nekrologierne fra Lund, så er dog »Liber Daticus« en levning fra 1145; den kan utvetydigt oplyse os om sin ophavsmands holdning på dette tidspunkt; men vedrørende forhold før 1134 er den at anse for en beretning og kan som sådan være misvisende.

Sammenfattende kan da konstateres, at her er argumenteret for en ændret vurdering af en række personer og deres ståsted under kong Niels' regeringstid. Først og fremmest er dilemmaet omkring kong Niels søgt løst. Kongen og især hans søn Magnus var eksponenter for det indadtil og udadtil ekspanderende kongedømme. Udviklingen af det kongelige magtapparat foregik i god forståelse med den ligeledes ekspanderende kirke, der protegeredes af kongen. Landets første ærkebisp er søgt rehabiliteret. Kritikken af hans dispositioner 1130'erne forekommer ubeføjet. Han må anses for den danske kirkeprovincs' kløgtige politiske leder og dygtige organisator. Endelig er det forsøgt med udgangspunkt i ny tysk forskning at støtte Curt Weibulls omstyrtelse af Saxos åbenbart særdeles livskraftig Knud Lavard-billede. Denne skikkelses dage som nationalhelt bør være talte. Han hørte ikke til landets ledende kreds, men var potentiel oprører. Fremskridtets formentlige hovedmand forbandt sig med samfun-

dets mest reaktionære kræfter. Han fortjener næppe det 19. århundredes dansk-nationale glorie; han var vendisk konge og den tyske konges kort i spillet om Danmark. Det kort ved hvis hjælp Lothar grundlagde det 12. århundredes tyske infiltration i Danmark.

Forfatningshistorisk er fremført det synspunkt, at legitimitets- og arveprincippet rejste hovedet før Valdemarstiden. Forfatningsudviklingen har ikke været kontinuerlig. Borgerkrigsperioden 1131–57 må snarest ses som det gamle samfunds forsøg på en reaktionspolitik på valgkongedømmets grund.

Det kan se ud, som Niels' kongedømme faldt på en tilfældig, uheldig politisk konstellation. Den tilføjelse må imidlertid gøres, at samfundets sociale struktur antagelig endnu var en sådan, at kongemagtens ekspansion måtte være et dristigt eksperiment. Den privilegerede ridderkaste som kongemagtens redskab eksisterede endnu ikke. Vi ved, at en rytterhær deltog i slaget ved Fodevig¹¹⁰; om rytteri var kendt tidligere i Niels' dage kan ingen pålidelige kilder fortælle os¹¹¹.

110. Monumenta Erphesfurtensia, p. 40, 170.

111. Om rytterhæren ved Fodevig var den første i Norden, som ofte hævded, vides ikke. Saxo omtaler, men måske konstrueret, dansk rytteri i forbindelse med slaget ved Ljutka. (Saxo XIII, 2.). Saxos oplysning om Niels' hird på kun 6–7 mand (jvf. note 11) turde være ren propaganda.